

Gabriela Hájková, Libor Vodička / Brno zdraví Prahu!

„Sametová revoluce“ v Brně z pohledu teatrologie

Takřka bezprostředně poté, co padl komunistický režim, se vyrojily polemiky, jak vlastně nazývat události, které se odehrály v Československu po 17. listopadu 1989. Nebylo jasné, lze-li hovořit o revoluci, když byla „sametová“ a „něžná“, polemizovalo se o různých spikleneckých teoriích, události podzimu 1989 byly klasifikovány jako řízený převrat. Také proto většina historiografů a politologů¹ upřela svou pozornost zejména na to, jakým způsobem československá společnost dospěla k politické krizi roku 1989. Nám o to však nejde. Zajímá nás souvislost vyplývající z charakteru těchto událostí, ať už je někteří nazývají karnevalem revoluce (Kenney, 2005), hovoří o politickém převratu s prvky lidové slavnosti připomínající 28. říjen 1918 (Sládek, 1991: 40–42), nebo přímo o happeningu u hrobu režimu či v lepším případě u jeho úmrtního lůžka (Tůma, 1998: 220). Sami se přitom kloníme k termínu „revoluce“ – budeme tento pojem používat, aniž bychom měli potřebu dál se jím zabývat.

Pojednání, které předkládáme jako příspěvek k připomenutí, že události politického významu mívají také své kulturně-antropologické rozměry, je pokusem rekonstruovat události podzimu a zimy 1989 v Brně specifickým pohledem teatrologie. Budeme si proto přednostně všimát nejen úlohy a postavení brněnských divadel a divadelních tvůrců v týdnech studentské a divadelní stávk, ale také principu ostenze a jeho role při formování jednotně naladěné obce a pochopitelně prvků teatrality (Osolsobě, 1997; 2002: 31–32; Oslzlý 1990; 1995). Ať již se objevovaly v podobě záměrné a předem promyšlené, anebo jako projev přirozené součásti lidského společenského života, v němž do jisté míry „všichni hrajeme divadlo“ (Goffman, 1999). Zajímá nás přednostně ten sociálně-estetický prvek, který doprovázel a v určitých momentech výrazně

1 Viz např. Měchýř, 1999; Naegle, 1995; Otáhal, 2002: 79–85; Suk, 2003; Tůma, 1994 a další.

odlehčoval vlastní politické drama, stranou našeho zájmu ovšem nezůstane ani ta jeho součást, která přímo stupňovala kolektivní prožitek a určovala atmosféru ve společnosti prožívající na krátký čas jistou katarzi.

Divadla středem události

Podobně jako v Praze, také v Brně byli divadelníci mezi prvními občany, kteří aktivně reagovali na informace o brutálním zásahu tzv. pořádkových sil na Národní třídě v Praze v pátek 17. listopadu 1989.

Dříve, než do Brna dorazili očití svědci, nezkraslené zprávy o této události bylo možné slyšet na českém zpravodajství zahraničního rozhlasového vysílání (na větší část území Jihomoravského kraje rovněž záhy ve zprávách rakouské televize). Také v Brně se divadla stala – zejména v prvním „stávkovém“ týdnu – přirozenými centry organizace občanského protestu, místem každodenních setkání občanů, kde veřejný a svobodný dialog, odehrávající se tu každého večera, byl „katarzně osvobodivým aktem, obřadem sounáležitosti celé obce“ (Königsmark, 1990). Podobně, jako v Praze a v jiných českých a slovenských městech, i v Brně to byla nejdříve divadla, která poskytovala organizační i prostorové zázemí pro stávkující studenty.

Jako byl v Praze Činoherní klub místem založení Občanského fóra (19. 11. 1989), Laterna magika v Paláci Adria prostorem pro zázemí Občanského fóra a studentské divadlo Disk (DAMU) centrem stávkujících pražských studentů, v Brně to byla zejména malá zkušebna Divadla na provázku a každého večera pak i Procházkova síň Domu umění, kde se odehrávaly nejdůležitější setkání prvních dnů a kde bylo po celou dobu první fáze revoluce centrum organizace stávky a místo neustálého kontaktu s děním v centru země.² Jako v Praze bylo Realistické divadlo Zdeňka Nejedlého místem prvního setkání divadelníků (18. 11. 1989), kde byl vysloven souhlas podpořit stávkující studenty formou stávky divadel a také přednesen návrh generální stávky, v Brně se podobné setkání uskutečnilo v neděli 19. listopadu v kulturním klubu na Šelepově ulici, v němž v té době působil HaDivadlo. (Obě tzv. studiová divadla byla v té době administrativně zastřešena Státním divadlem v Brně).

Sídlem koordinačního stávkového výboru brněnských vysokoškoláků a místem jejich setkávání, diskusí a porad byl prostor a především hlediště Vysokoškolského klubu SSM na Gorkého ulici.

Také ostatní brněnská divadla se okamžitě v prvních dnech stávky přidala na stranu studentů. Stávku vyhlásila většina zaměstnanců Mahenova a Janáč-

2 Než se Občanské fórum na základě dohody s magistrátem města Brna ze dne 26. 11. 1989 přesunulo do prostor na Mečové ulici.

kova divadla i divadla Reduta (scény působily v rámci celku Státní divadlo v Brně), stejně jako zaměstnanci Satirického divadla Večerní Brno na Jakubském náměstí, Divadla bratří Mrštíků na Lidické ulici i Loutkového divadla Radost na Bratislavské ulici (tato divadla byla administrativně sdružena do komplexu Brněnská divadla). Obě divadelní organizace v té době řídil příslušný odbor Jihomoravského Krajského národního výboru v Brně (JmKNV), který byl převodovou pákou krajského výboru Komunistické strany Československa (KSČ) – do listopadových událostí byla kontrola všech veřejných institucí, tedy i divadel, samozřejmě a takřka absolutní.

První dny a jejich aktéři

Členové souborů Divadla na provázku i HaDivadla byli shodou okolností 17. a 18. listopadu v Praze, kde pravidelně hostovali v Junior klubu Na Chmelnici,³ v těch dnech se svým společným představením scénického časopisu *Rozrazil 1/88 – O demokracii*. Ve chvíli, kdy tady zahajovali představení kontroverzní scénou se státní vlajkou, vrcholila na jiném místě v Praze demonstrace studentů. Ti se vydali z Albertova do středu města, kde byli – s využitím těžké vojenské techniky – sevřeni kordony policejních oddílů, aby nemohli z místa uniknout a následně brutálně zbiti.

Okamžitě poté, ještě během představení, přišli do Junior-klubu Roman Ráček, student brněnské filozofické fakulty, s inspicientkou DNP Evou Vidlařovou, kteří se zúčastnili demonstrace na Albertově i zásahu na Národní třídě. Jejich otřesné svědectví rázem změnilo atmosféru nejen v souboru, ale i v hledišti, neboť Petr Oslzlý, dramaturg a umělecký šéf Divadla na provázku, po přestávce zařadil do scénické struktury „časopisu“ improvizovaný rozhovor s Romanem Ráčkem (Hvížd'ala, 1990:16–19).

Ve stejném čase jiní svědci zásahu na Národní třídě vypověděli svou čerstvou zkušenost v Divadle Na zábradlí (Hvížd'ala, 1990:10–12; Otáhal–Vaněk, 1999:501–506)⁴ a v Realistickém divadle Z. Nejedlého⁵. Během noci a následného dopoledne byla svolána na sobotní odpoledne schůzka divadelníků do Realistického divadla, kde se mělo rozhodnout o tom, co a jak dál. Studenti DAMU mezitím zveřejnili své první prohlášení o stávce.⁶

Členové DNP a HaDivadla se na toto shromáždění, svolané na 14. hodinu, vypravili v sestavě: Miloslav Černoušek, Arnošt Goldflam, Petr Oslzlý, Břeti-

3 Kubelíkova ul., Žižkov – Praha 3.

4 V DNZ se zrodila myšlenka vyhlásit stávkou studentů, požadavek vyslovil jako první student DAMU Pavel Lagner, účastník demonstrace i zásahu.

5 Zde se konala 17. listopadu 1989 premiéra *Maryši* bři. Mrštíků (rež. Miroslav Krobot).

6 Prohlášení studentů DAMU „Všem občanům“, ze dne 18. listopadu 1989.

Diskuse občanů v Mahenově divadle. Foto Petr Jakubčík (Archiv Národního divadla v Brně).

slav Rychlík a Tomáš Turek. K „Realistům“ přicházejí už předem rozhodnutí přidat se ke stávkujícím studentům, a to již na nejbližších představeních Na Chmelnici. Svě rozhodnutí oznámili v průběhu vzrušené rozpravy, leč ze sálu divadla museli odejít dříve, než se většina přítomných připojila ke stávce, neboť spěchali na odpolední představení (Hvízd'ala, 1990:19–20). S jejich stanoviskem se ztotožnili i ostatní členové obou souborů a obě divadla vyhlásila okamžitou stávku, odpolední i večerní představení pak tvůrci proměnili v setkání s pražskými občany, kteří již většinou přicházeli obeznámeni s událostmi. Po večerním představení se celý soubor DNP a část souboru HaDivadla vrátil ještě téže noci zpět do Brna. V Praze zatím zůstali ti, kteří měli původně účinkovat ve dvou nedělních reprízách inscenace hry Přemysla Ruta *Žádná tragédie (Malý český Macbeth)*.

Režisér inscenace Břetislav Rychlík, společně s Miloslavem Černouškem a s Petrem Oslzlým (ten v té chvíli „na dálku“), se stali 19. listopadu zakládajícími členy Občanského fóra. B. Rychlík: „Dvakrát jsme to odstávkovali a já jsem pak jel do Činoherního klubu. Tam už byl Miloš Černoušek jako vyslanec HaDivadla. V hledišti řada přátel, na jevišti Václav Havel, Saša Vondra, Petr Čepek, Josef Kemr [...] Samozřejmě se tam tedy založilo Občanské fórum [...]

a vznikl návrh, že by bylo dobré, kdyby dva lidé z Brna byli přímo v Praze. “7 Byli vybráni právě Petr Oslzlý a Milan Jelínek, kteří se v následujících týdnech stali hlavními mluvčími brněnských stávkujících studentů a divadelníků, k nimž se postupně přidávali i další občané.

Neděle 19. listopadu

Ač se jednotlivci scházeli⁸ a informovali se o událostech posledních dnů prakticky již od sobotního dopoledne, požadavek vyhlásit stávkou studentů byl v Brně poprvé veřejně vyhlášen v neděli 19. listopadu. Toho večera se tak stalo hned na třech místech současně: v Divadle na provázku, v klubu na Šelepově ulici a v Mahenově divadle. Občané byli informováni o posledních událostech (mezitím se rozšířila fáma o údajném zabití studenta Martina Šmída), ale současně se zde zformovaly první skupiny, které se staly jádrem budoucích stávkových výborů, zejména na jednotlivých fakultách.

V Divadle na provázku toho večera hostoval soubor polského studiového divadla Teatr 77 z Lodže s představením Kafkovy *Proměny*, v úpravě a režii Arnošta Goldflama. Již v neděli ráno se v bytě režisérky DNP Evy Tálské konala schůzka části obou souborů. Teatr 77 se ústy uměleckého šéfa a režiséra Zdislawy Hejduka ke stávce okamžitě připojil, čímž protestní hnutí českých divadelníků získalo hned druhý den také mezinárodní dimenzi. Později začaly přicházet další projevy solidarity z evropských divadel (Hvížd'ala, 1990:20).⁹ V rámci vzrušeného dialogu o vzniklé situaci zde vystoupil mj. student DAMU Jakub Špalek se svým svědectvím o pražských událostech, poprvé vystoupil Jiří Voráč, v té době student 5. ročníku filozofické fakulty a informoval o stávkovém výboru filozofické fakulty, který založili v neděli spolu s dalšími studenty a pedagogy.¹⁰

7 Rozhovor s Břetislavem Rychlíkem 15. 4. 2008. [MP3] Archiv autorů.

8 Zásadní pak byla schůzka skupiny brněnského disidentského okruhu v bytě Milana Jelínka v neděli odpoledne. Zde se mj. účastníci dohodli na svolání demonstrace na náměstí Svobody v pondělí v 17 hod. Informace se ještě téhož dne prostřednictvím Milana Uhého dostala do vysílání zpráv zahraničních rozhlasových relací v českém jazyce. Rozhovor s Františkem Derflerem 30. 4. 2008. [MP3] Archiv autorů. K formování studentského stávkového hnutí v Brně viz Otáhal – Vaněk, 1999: interview Jindřicha Juříčka, Darji Kocábové, Pavla Kocmana, Marka Pivovara, Michala Přibáně, Jana Sládka a Petra Veselého.

9 Připomeňme v této souvislosti skutečnost, že soubor DNP byl v té době tajným a současně zakládajícím členem mezinárodní sítě alternativních divadel ITEM – Informal European Theatre Meeting, které od r. 1980 sloužilo jako platforma pro vytvoření komunikační a organizační sítě mezi alternativními divadly. Jejím prostřednictvím se prakticky okamžitě podařilo rozšířit anglický překlad prohlášení českých divadelníků z Realistického divadla dne 18. 11. 1989 a zřejmě i prohlášení DNP („An appeal for solidarity with Czechoslovak dramatic artists“).

10 Igor Fic, Jaroslav Hubata, Jan Sládek, Roman Švanda a Jiří Voráč; pedagogové: Jana Jelínková, Miroslav Pospíšil, Zdenka Rusínová a Dušan Šlosar.

Před Okresním výborem KSČ, ulice Veverí, listopad 1989. Archiv Národního divadla v Brně.

Je příznačné pro daný historický okamžik, že informace o stávce nebyly ani zdaleka přijaty příznivě všemi diváky, podle svědectví dramaturga HaDivadla Josefa Kovalčuka, byla například na představení větší skupina studentů Vojenské akademie Antonína Zápotockého v Brně, kteří odešli.¹¹ Skupina divadelníků kolem Petra Oslzlého se ještě téže noci sešla s disidentem, signatářem Charty 77 a známou osobností brněnského politického života Jaroslavem Šabatou, s nímž jednala o další organizaci stávky.

Na Šelepově ulici, kde sídlilo HaDivadlo a kde také pravidelně hostoval Ochotnický kroužek, se toho večera měla hrát inscenace J. A. Pitínského *Matka*. I zde se však namísto představení konala diskuse – z hlediska formování studentské stávky klíčová, neboť velká část studentského publika se stávala iniciátory pondělního vyhlášení stávky na brněnských fakultách (Michal Přibáň, účastník a pozdější člen stávkového výboru PdF: „nepřehledný dav studentů. Byli tam i studenti z Prahy[...], například Jakub Špalek, [...] a ti už přinesli [...] návrh požadavků. A pak, to už si nepamatuji úplně přesně, jak to

¹¹ Rozhovor s Josefem Kovalčukem 25. dubna 2008. [MP3] Archiv autorů.

bylo, ale někoho napadlo, že se dají dohromady lidé z různých fakult. Někdo zařval: „filda!“, a všichni fildáči šli na jednu stranu. I ti, co se neznali. Z pjdáku nás tam bylo maličko. Snad sedm, pět. A neznali jsme se. Takže to bylo naprosto zásadní a klíčové, protože tam jsem poznal lidi, se kterými budu od druhého dne dělat převrat.“¹²

V Mahenově divadle měli toho dne hrát představení *Cyрана z Bergeracu*, jehož repríza se ovšem neuskutečnila. Hlavním iniciátorem stávky byl zdejší herec František Derfler, signatář Charty 77, vydavatel samizdatové edice Studnice a zakladatel bytového divadla U stolu. O průběhu svědčil jeden ze zakladatelů stávkového výboru na Divadelní fakultě JAMU, režisér Petr Veselý: „Do divadla jsme přišli někdy před šestou. Všichni herci s námi byli v jedné zkušebně. Byl tam tehdejší šéf činohry Ota Ševčík a tehdejší ředitel Majer. Ti se více či méně snažili přesvědčit herce, aby normálně hráli. Herci však jasně řekli, že hrát nebudou. To už jsme měli zprávy z Prahy a hlavně v ten podvečer už do Mahenky dorazil Jakub Špalek. Čili, v devatenáct hodin se zvedla opona, my jsme stáli na jevišti a Kuba celý průběh toho 17. listopadu lidem odvyprávěl. Reakce z publika byly v tu chvíli jednak dost šílené, jakože na nás zavolají policii a takové, ale většinou to bylo hodně empatické. Končilo to zpíváním hymny.“¹³

Již v neděli večer žádné divadlo v Brně nehrálo – de facto téměř všichni brněnští divadelníci stávkovali, veřejnou deklaraci podpory se k nim připojili také agenturní soubory Šprušle, Divadlo klauniky, Kočovná divadelní společnost a Nepojízdná housenka.

Pondělí 20. listopadu

Zatímco dopoledne byla postupně ochromena výuka na JAMU, na filozofické a z části i na lékařské fakultě, ostatní brněnské vysoké školy zahájily pracovní týden jako kdykoliv jindy. Studenti se však sjížděli do Brna již mnohdy dobře informováni o situaci ze zahraničního rozhlasového a televizního vysílání a na místo běžného nástupu do výuky se jednotlivci i skupiny, porůznu a vesměs zatím nekoordinovaně, pokoušeli informovat své kolegy o vyhlášené stávce, ojediněle také diskusí s pedagogy. V těchto hodinách se ovšem dosud zdálo, že stávka nebude masovou záležitostí, i když během dopoledne byly na fakultách i veřejných místech vylepovány první letáky a strojopisné kopie prohlášení studentů DAMU. Situace však nepřipomínala, že by studentská stávka mohla být skutečností.

12 Rozhovor s Michalem Příbáním 26. listopadu 2008. [MP3] Archiv G. Hájkové.

13 Rozhovor s Petrem Veselým 25. listopadu 2008. [MP3] Archiv G. Hájkové. Srov. též Otáhal – Vaněk, 1999: 777.

Diskuse divadelníků a brněnské veřejnosti v Mahenově divadle. Zleva: Jan Grygar – Josef Karlík – Zdeněk Junák. Foto Petr Jakubčík (Archiv Národního divadla v Brně).

Kolem poledne se mezi studenty brněnských škol rozkřiklo, že na třináctou hodinu je svoláno shromáždění na dvůr filozofické fakulty, kde byl údajně již ustaven stávkový výbor. Skutečně se zde sešlo asi půl druhého tisíce účastníků, dvůr fakulty byl zcela zaplněn klidným davem, v němž bylo cítit značné napětí. Jiřímu Voráčovi, Dušanu Šlosarovi a dalším představitelům stávkového výboru FF se podařilo veřejně vystoupit a informovat o událostech, byla přečtena některá prohlášení a promluvilo několik řečníků, mezi nimi herec František Derfler, jenž informoval o skutečnosti, že většina brněnských divadelníků vstoupila do stávky.

Bylo krajně nejisté, jakým způsobem odpoví politická moc, což v tom okamžiku mimo jiné například zdramatizovala zpráva, že Státní bezpečností byl zatčen a odveden student herectví na JAMU Gustav Řezníček. Hlasováním se v závěru shromáždění ke stávce přihlásili přítomní studenti filozofické, pedagogické, přírodovědecké a lékařské fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně,¹⁴ fakulty architektury VÚT a Janáčkovy akademie múzických umění. Byla také ohlášena výzva brněnských nezávislých iniciativ k účasti na manifestaci na náměstí Svobody v 17 hodin.

Centrem koordinace stávkové aktivity studentů i všech občanů se od tohoto dne stalo Divadlo na provázku, sídlící v Domě umění na Malinovského náměstí.

Již v pondělí dopoledne¹⁵ se zde sešla větší skupina brněnských divadelníků, aby se dohodli na společném postupu a rozdělili si organizaci „služeb“ či „kompetencí“ – přítomni byli František Derfler, Arnošt Goldflam, Josef Kovalčuk, Petr Oslzlý, Břetislav Rychlík, Peter Scherhauser, Eva Tálská, Eva Vidlařová a další. Bylo nezbytné zprovoznit „stávkové centrum“, které bude poskytovat ověřené informace o aktuálních událostech – především pak z Prahy, distribuovat materiály, organizovat manifestace, návštěvy továren a výjezdy do regionu a podobně. Hlavní výkonnou organizační kompetenci na sebe vzala tajemnice divadla Gita Fuksová a inspicientka Eva Vidlařová.

Aktivity divadel v prvních dnech stávky měly zejména nahradit v té chvíli nefunkční sdělovací prostředky, které byly orgány moci plně kontrolovány.¹⁶

14 Masarykova univerzita 1919–1960, k původnímu názvu se univerzita vrátila od roku 1990.

15 Navečer se již Petr Oslzlý a Arnošt Goldflam zúčastnili schůze Svazu českých dramatických umělců v Praze a společně s několika dalšími divadelníky prosadili Stanovisko předsednictva ÚV SČDU, v němž podpořili stávkující studenty a divadelníky. Toto prohlášení bylo prvním veřejným stanoviskem oficiální organizace, která se přímočaře a kriticky obrátila proti moci. (Hvíždala, 1990:42; Tvrzník, 1989:7).

16 Informační „blokádu“ moci v médiích nejdříve prolomily deníky Čs. strany socialistické – *Svobodné slovo* a Čs. strany lidové – *Lidová demokracie*, posléze deník ÚV SSM *Mladá fronta* a další sdělo-

*Před budovou divadla Reduta na Želém rynku, listopad 1989. Foto Rafael Sedláček
(Archiv Národního divadla v Brně).*

Úterý 21. listopadu

Z dosavadního jednání moci bylo patrné, že se ocitla v defenzívě a dolehla na ni skutečnost společenské izolace, v níž se postupně ocitla. Místní politické orgány podle všeho čekaly na aktivní vystoupení centra proti stávkujícím studentům a divadelníkům, na pokyny o tom, jak koordinovaně postupovat proti rozrůstající se občanské neposlušnosti, která se stávala den ze dne silnější a organizovanější, avšak v této chvíli nejužší vedení komunistické strany nebylo schopné účinně a rozhodně jednat.

Pokusem o aktivnější vystoupení proti stávkujícím a především pak proti hlavním „vyživovacím tepnám“ revoluce byl několikadenní pokus uzavřít divadelní budovy a znemožnit tak občanům každodenní setkávání a dialog. V úterý 21. 11. se konala porada Jihomoravského krajského národního výboru s řediteli jihomoravských divadel. Odpovědní funkcionáři divadel i státní správy sice museli vzít na vědomí, že v týdnu 21.–27. listopadu nebudou odehrána plánovaná a předem ohlášená představení, současně však přijali rozhodnutí uzavřít až do odvolání všechny divadelní budovy „z důvodu

vací prostředky, v Brně to byly především *Brněnský Večerník* a *Rovnost*.

ochrany svěřeného majetku a také z provozních důvodů“ („Z jednání rady KNV“, 1989:1).

Hlavním vykonavatelem tohoto příkazu se stal ředitel Státního divadla v Brně, muzikolog PhDr. Jiří Majer, který nechal budovy divadla uzavřít. Kromě DNP a HaDivadla, jejichž zaměstnanci vyhlásili okupační stávkou, zůstaly ostatní scény Státního divadla v Brně po několik večerů zamčeny. Soubory Janáčkova divadla i Mahenovy činohry musely vyjít demonstrativně před budovy a stávkou „vynést“ na ulici.

Obdobně se museli téhož večera přesunout na dvůr divadla členové souboru Divadla bratří Mrštíků. Herec Lumír Peňáz o tom podal svědectví v deníku Brněnský Večerník: „po zákazu otevření z rady KNV, jsme se i s našimi návštěvníky uchýlili na dvůr. Přes mráz se zpívalo, mluvilo, byl tu s námi i písničkář Pavel Foltán, nálada a atmosféra výborné“ ((mej), 1989:3).

Proti rozhodnutí Krajského národního výboru Jihomoravského kraje se okamžitě zvedla vlna odporu. Např. na středěční večerní demonstraci na náměstí Svobody, na zprávu, že divadelní budovy jsou zamčeny, odpověděli občané voláním „Hanba!“ a „Divadla jsou naše!“ Stávkující studenti reagovali sepsáním krátké protestní petice adresované JmKNV, divadelníky podpořili ve svém prohlášení rovněž studenti středních škol; na nejbližší dny byly k Domu umění a ke klubu na Šelepově ulici stavěny nepřetržitě hlídky studentů, které byly připraveny bránit případnému násilnému vyklizení obou pro stávkou nejdůležitějších divadel.

O tom, že kontroverzní rozhodnutí JmKNV vyvolalo negativní reakce, ovšem svědčí také například stanovisko ředitele Brněnských divadel Vladimíra Kulendíka, jenž celou akci prohlásil za politickou chybu a od středy nechal budovy Satirického divadla Večerní Brno i Divadla bratří Mrštíků na svou odpovědnost otevřené (Rozhodný nesouhlas, 1989:4). Jiným svědectvím je žádost dramaturga činohry Státního divadla v Brně Václava Cejпка řediteli divadla o znovuootevření obou budov (Rozhodný nesouhlas, 1989:4).

Všechny budovy divadel směly být znovu otevřeny a plně k dispozici občanům od soboty 25. listopadu, což vyplynulo z dohody zástupců brněnského Občanského fóra s představiteli města.¹⁷

Středa 22. listopadu

Na tento den svolal koordinační výbor studentů odpolední demonstrativní průvod stávkujících studentů centrem města. Během poledne se studen-

17 Srov. (ga, jt, oš). 1989. „K událostem v našem městě“. *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 233, 27. 11., s. 2.

ti ze všech brněnských vysokých škol shromáždili před filozofickou fakultou (Otáhal – Vaněk, 1999: 686), odkud se asi šestitisícový dav pomalu vydal před Janáčkovo divadlo. Studenti skandovali hesla „Pojďte s námi“, „Ať žijí dělníci“, „Přestaňte se bát“ a další. Shromáždili se v prostoru před budovou, na místě dnešního parkoviště a kašny, a ze schodiště před vchodem do divadla, jež posloužilo jako improvizovaná tribuna, přečetli základní prohlášení.

Asi hodinu a půl trvající demonstrace byla ukázkou vzorové organizace studentské stávky.¹⁸ Přihlížející občané byli mimo jiné informováni o dalších představách a plánech studentů, byli vyzváni, aby podpořili studenty a v pondělí 27. listopadu se připojili ke generální stávce. Mítink současně poukázal na fakt neschopnosti moci vést skutečný a otevřený dialog, vždyť například budova Janáčkova divadla zůstala po celou dobu uzamčena, studentům i stávkujícím divadelníkům bylo znemožněno přesunout diskusi do hlediště divadla a nebylo jim ani umožněno použít technické zázemí divadla k přenosu zvuku.

(Velké hlediště Janáčkova divadla v následujících týdnech pak několikrát vstoupilo do dění. Za zmínku stojí jediné brněnské vystoupení Jaroslava Hutky v prosinci, který zde hrál pro Občanské fórum a stávkující studenty, za přítomnosti některých osobností pražského OF. Kontroverzní událostí se například stalo slavnostní představení Verdiho opery *Nabucco*, šlágru této sezony. Dne 7. prosince 1989 ohlásili tvůrci představení, že budou večer hrát pro studenty, což bylo částečně považováno za porušení divadelní stávky a představení těsně před jeho začátkem delegáti koordináčního výboru zrušili, část studentů pak z hlediště odešla, zbytek si vyslechl alespoň ukázkou nejznámějších árií z opery.¹⁹)

Demonstrace na náměstí Svobody

Velmi důležitý podíl na tom, jestli se stávkujícím studentům podaří přesvědčit občanskou veřejnost o nutnosti vstoupit do stávkové pohotovosti a v pondělí 27. listopadu se zapojit do generální stávky, současně dokázat místní politické moci, že občanský protest není jenom záležitostí desítek či několika stovek mladých aktivistů, měla večerní shromáždění na náměstí Svobody. Byl to ten nejprůkaznější argument o počtu příznivců revoluční změny. I na organizaci těchto mítinků a na jejich zdárném průběhu se výraznou měrou podíleli brněnský divadelníci.

18 Srov. např. (ga, in, jih, luk, jt, raj). 1989. „K situaci v našem městě“. *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 231, 23. 11., s. 1, 2.

19 Osobní svědectví jednoho z autorů tohoto pojednání.

Jak již bylo uvedeno, první demonstrace na náměstí Svobody byla svolána v pondělí 20. listopadu na 17. hodinu. Tomu se moc pokusila zabránit tím, že již po 16. hodině, s pomocí mnoha desítek příslušníků Veřejné bezpečnosti (nutno zdůraznit, že na rozdíl od pražského zákroku na Národní třídě tito nebyli viditelně vyzbrojeni obušky a ochrannými štíty, přilbami, ani těžkou technikou), postupně vyklidili a uzavřeli ze všech stran náměstí Svobody, kde zůstalo jen několik stovek občanů. Pevně semknuté šiky policistů, držících se navzájem za opasky a v několika místech autobusy zaparkované napříč, takto zahradily průchodnost ulic Česká, 9. Května (dnes Rašínova), Běhounská, Gagariňova (dnes Koblišná), tř. Vítězství (dnes Masarykova), Zámečnická i Středová. Davy lidí, z nichž větší část se snažila proniknout do centra, zůstaly natlačeny v ulicích ústících na náměstí. Občané z „první řady“ tak museli stát tváří v tvář policistům. Tato situace trvala několik desítek minut, nebylo jasné, jakým způsobem se policie zachová. V davu byly přítomni zástupci všech generací, ženy i děti, studenti s trikolorami byli v očividné menšině. Lidé se pokoušeli s policisty „domluvit“, aniž by byli jakkoli organizováni, spontánně se vytvořilo cosi na způsob „pouličního“ dialogu: každý přemlouval „svého“ příslušníka VB, v jejichž tvářích byla patrná nejistota i nervozita. Občané skandovali hesla NECHTE NÁS PROJÍT! – SVĚT VÁS VIDÍ! – PUSŤTE JE! aj.

Orgány velící tomuto zákroku po čase vydaly příkaz stáhnout se a dav pustit na náměstí, neboť hrozilo, že se situace stane neudržitelnou – dav sílil a tlak v ulicích přibýval.²⁰

Toho večera se na náměstí Svobody sešlo – podle tehdejších odhadů – třicet až čtyřicet tisíc lidí, v následujících dnech více než padesát²¹. První demonstrace proběhla ryze spontánně a v podstatě neorganizovaně, její účastníci zapálili svíčky a skandovali hesla, jimiž se vzájemně povzbuzovali a upevňovali v přesvědčení i odvaze: ZÍTRA ZNOVA! – V JEDNOTĚ JE SÍLA – PŘIPOJTE SE VŠICHNI! – ČEŠI POJĎTE S NÁMI! – PŘESTAŇTE SE BÁT! atd. Poté se lidé po výkřicích žádajících ticho odmlčeli, aby do naprostého klidu vzápětí zazpívali česko-slovenskou hymnu. Po ní se znovu opakovala některá hesla, případně docházelo k prvním dialogickým skandováním jedné části náměstí k druhé, např. ZÍTRA PŘIJDEM ZASE! – BUDE NÁS VÍC!, případně se skandováním hesel lidé obraceli k politické moci či k příslušníkům policie, přítomným po celou dobu ve výše zmíněných ulicích (např. SVĚT VÁS VIDÍ! – DIALOG! – ZRUŠTE MILICE! – ZAHODTE PENDREKY! – PŘIJĎTE

20 Opíráme se o zázitek jednoho z autorů tohoto pojednání i o audio záznam Martina Havelky ze dne 20. 11. 1989. [MP3] Archiv autorů.

21 Srov. (ga, in, jih, luk). 1989. „Brněnských 24 hodin“. *Brněnský Večerník* 20, 1989, č. 232 (24. 11.), s. 2.

Blokáda a happening před tzv. bílým domem (Krajší národní výbor – Okresní národní výbor) na Žerotinově náměstí, konec listopadu – začátek prosince 1989.

V CIVILU! – VYŠETŘIT MASAKR! apod.). Moci pak bylo určeno i zvonění klíči a skandování DEJTE ŠAŠKŮM ROLNÍČKY a POSLEDNÍ ZVONĚNÍ.²²

František Derfler: „Na první demonstraci [...] ještě žádné projevy nebyly. Žádné pódium, žádný mikrofon, žádná technika, která by to ozvučila. Shromáždili se tam akorát lidé se svíčkami v rukou a zavalili náměstí. Já jsem měl dopis polských divadelníků, kteří se solidarizovali hned, jak se začalo něco dít. Tak mě jeden kamarád vzal na ramena a já jsem to alespoň na část náměstí rozkřikl. A vlastně takový první projev byl pozdrav této solidarity a následně provolání z pražských divadel.“²³

Úterní mítink měl pak již podobu organizované a moderované demonstrace,

skandovala se též hesla, k nimž přibýly žádosti o demisi vlády apod. Již v pondělí po první demonstraci se herci František Derfler a Břetislav Rychlík dohodli, že se druhý den, společně se studentem Romanem Ráčkem, pokusí vylézt na trubkovou konstrukci s portréty komunistických vůdců, která byla instalovaná na náměstí, odkud promluví k shromážděným občanům.

Břetislav Rychlík: „Byla hrozná zima. Pamatuji si, jak mě přimrzaly ruce k těm trubkám. [...] My s Františkem jsme to překřičeli. Nic jsme neměli. Normálně jsme volali. [...] Najednou se z druhé strany náměstí ozvalo: ‚Jsmo členové České strany socialistické.‘ [...] To byli dva řečníci [...] a měli megafon. My jsme je přizvali a oni nám ho půjčili. A tam jsme vyhlásili tedy to, co se děje v Praze.“²⁴

Ozvučené bylo náměstí – a to neoficiálně – poprvé ve středu 22. listopadu pomocí amplionu, takže již bylo „dobře slyšet“.²⁵ (Oficiálně se o řádné ozvu-

22 Audio záznam Martina Havelky ze dne 20. 11. 1989. [MP3] Archiv autorů.

23 Rozhovor s Františkem Derflerem 30. 4. 2008. [MP3] Archiv autorů.

24 Rozhovor s Břetislavem Rychlíkem 15. 4. 2008. [MP3] Archiv autorů.

25 Srov. (fil). 1989. „Ozvučeno!“ *Mladá fronta* 45, 1989, č. 276 (23. 11.), s. 2.

čení postaralo vedení města teprve na základě dohody se stávkujícími studenty a zástupci Občanského fóra z neděle 26. listopadu.)²⁶

Ve středu opět moderovali František Derfler a Břetislav Rychlík, také již vysvítala určitá „dramaturgie“ příspěvků: jednotliví řečníci se střídali tak, aby byla patrná pluralita a fakticky byla nastolena atmosféra dialogu a demokracie, po níž se volalo. Ne všichni mluvčí se ovšem setkali s příznivým a plně vstřícným ohlasem. U mikrofonu „se vystřídali zástupci studentů, dělníků, představitelé politických stran (ČSS a ČSL) a společenských organizací. [...] Největší nevole propukla při projevu předsedy SSM Libora Trubelíka, který pouze opakoval známá stanoviska. Dr. Jaroslav Šabata seznámil shromáždění se členy koordinačního výboru Brněnského občanského fóra a požádal o podporu v jeho činnosti. Poté se k připravované stávce vyjadřovali zástupci dělníků z brněnských podniků. Pravidla stávky [...] objasnila Hana Holznerová“ ((ga, in, jih, luk, jt, raj), 1989:2).

Spontánní reakce shromážděného publika a do jisté míry „dramaturgickým“ myšlením vedené moderování účinkujících, kteří namnoze jednali a odpovídali tak, že se rozvinul plnohodnotný dialog „náměstí“ s jednotlivými aktéry, v některých momentech dospěly do dramatických situací, které někdy daly vzniknout i zápletky s komickým vyzněním. V jinak velmi napjatých okamžicích tyto spontánně vzniklé dramatické situace měly velmi úlevný i očistný charakter.

Jednání občanů se v těch dnech vyznačovalo neobvyklou kreativitou a spontaneitou. První náznaky již přinesla pondělní demonstrace, kdy v několika momentech skandování jednotlivých hesel docházelo k „dialogu“ jedné části náměstí s druhou, mimo jiné např. STÁVKA BUDE! – PŘÍŠTÍ PONDĚLÍ; ZÍTRA PŘIJDEM ZASE! – BUDE NÁS VÍC; ŠTĚPÁNA K LOPATĚ! – VYŠETŘIT MASAKR! – POTRESTAT VINÍKY! aj. (Je třeba si uvědomit, že v situaci, kdy bylo náměstí neozvučené a nikým nemoderované, chvíli trvalo, než lidé pochopili obsah volaných vět a přidali se.)

S vtípem odpovídalo náměstí například Petru Oslzlému ve středu 22. listopadu, když vystoupil s nejnovějšími informacemi jako člen koordinačního výboru OF v Praze. Na úvodní větu, kterou nestačil ani doříct, lidé skandovali BRNO ZDRAVÍ PRAHU!, načež pokus vysvětlit stručně obsah prvních kontaktů Václava Havla a jeho nejbližších spolupracovníků s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem lidé přerušili skandováním: ZÍTRA V BRNĚ!, čímž bylo myšleno, aby Václav Havel, jehož jméno bylo veřejně tímto způsobem v Brně vysloveno poprvé a do té chvíle byl na veřejnosti prohlašován za největšího nepřítele socialismu, přijel za občany do Brna. Petr Oslzlý, evidentně příjemně pobaven i překvapen současně, improvizovaně vysvětlil, proč

26 Srov. (jt). 1989. Jednání stávkového výboru. In *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 233, 27. 11., s. 1.

Svědectví brněnských ulic – listopad 1989.

to zatím nelze, ale že pozvání Brňanů vyřídí a jakmile to bude možné, Václav Havel určitě přijede.²⁷

Večerní demonstrace občanů na náměstí Svobody nebyly jen prezentací argumentů a síly „ulice“. Svým charakterem se přibližovaly obřadu, jehož náplní byla verbální i faktická formulace jednoty a lidské sounáležitosti (ZÍTRA ZASE TADY! – AŤ ŽIJÍ UMĚLCI! – PŘIPOJTE SE VŠICHNI! aj.), stejně jako vyjádření vědomí si platnosti občanských i přirozených hodnot (SVOBODU! – DIALOG! aj.). Politické projevy se mísily s často úsečnými občanskými projevy souhlasu a odhodlání, ale i s příspěvky zvyšujícími ryze emotivní náboj chvíle, jako byla recitace vlastenecké lyriky, zpěv písní a pochopitelně na závěr každého shromáždění československé hymny.

Samozřejmě přítomnost známých divadelních umělců, zpěváků (především zástupců v té době velmi populární a od šedesátých let „odbojné“ scény tzv. folkařů), spisovatelů, vědců a zástupců inteligence, rovněž určovala dramaturgii jednotlivých shromáždění, které se den ze dne vyznačovaly nejen lepší organizací, technickou vybaveností (ozvučení a nasvícení), ale také výraznější

²⁷ Audio záznam Martina Havelky ze dne 22. 11. 1989. [MP3] Archiv autorů. – Cesta Václava Havla do Brna se uskutečnila teprve 15. ledna 1990, kdy se mimo jiné setkal v Mahenově divadle se studenty.

„režii“ mítinků, kterou svým citem i zkušeností určovali divadelníci, byť vše, co bylo řečeno a jak to bylo řečeno, bylo bezpochyby v těchto dnech výsledkem spontaneity a improvizace.²⁸

Ze stručné reportáže z pátku 24. listopadu otištěné následujícího dne v deníku Svobodné slovo můžeme tuto proměnu pochopit: „Včerejší brněnská manifestace se už konala v očekávání věcí příštích. Moderování se ujal herec Divadla na provázku Miroslav Donutil. Manifestace byla zkrácena na hodinu a měla nádhernou atmosféru, kterou navodil Wabi Daněk a kterou v závěru umocnil kovový hlas Hanky Ulrychové zpívající čs. hymnu. I manifestovat po svém se musíme učit. V úvodu pozdravili přítomné zástupci studentů z Prahy a Bratislavy a byl dementován údaj ČTK, že v neděli studentská stávka končí. [...] Náměstím potom zaznívaly salvy potlesku, když se jednotlivé podniky a závody hlásily ke generální stávce. Projevem hovořícím o lásce k bližnímu, a nenásilném, ale nekompromisním boji za práva věřících a všech lidí pozdravil přítomné administrátor brněnské diecéze Horký. Své poselství přidali i zástupci bohoslovecké fakulty v Litoměřicích. Prognostik M. Zeman šokoval přítomné statistickými údaji o hospodářském úpadku této země.“ ((lav), 1989:4)

Brněnští divadelníci – zejména herci – byli viditelně účastní také generální stávky v pondělí 27. listopadu, jejímž vrcholným momentem bylo setkání všech v ulicích města. Úderem poledne se rozezvučely sirény a valná část ranní pracovní směny, kromě lidí z nepřetržitých provozů, kteří stávkovali jiným způsobem, se vydala směrem na náměstí Svobody. Jím prošlo během více než dvou hodin několik set tisíc občanů.²⁹ Shromáždění opět moderoval Miroslav Donutil. Večer se na náměstí Svobody znovu sešli lidé na demonstraci, protože zatím nebyly podány ze strany moci žádné záruky pro splnění požadavků.

Ovšem současně bylo patrné, že ve fázi, která nastává, již nepůjde tolik o přesvědčivost občanskou jednotou – tu prokázala generální stávka – jako spíše o taktická vyjednávání s mocí a prosazení konkrétních politických požadavků, především v centru událostí – v Praze. Přesto novou aktuálnost získávalo jedno z hesel, jež se objevilo v těchto dnech: „Mysli globálně – jednej lokálně“. Proměňovalo se také jednání akterů stávky, ačkoli svůj význam stále nepozbývala setkání v divadlech, výjezdy mimo centrum, na venkov a do menších měst, která byla stále aktuální a potřebná. Řada divadelníků se také zapojovala do zakládání OF v obcích i závodech – tato činnost trvala prakticky do konce roku.

28 Viz např. přílohy č. 1 a č. 2: (fil). 1989. „Jiřina s růžemi“. *Mladá fronta*, kraj. vydání Brno, 45, 1989, č. 278 (25. 11.), s. 7.

29 Srov. (mv, jar, han, lav, aha). 1989. „Brno na pochodu“. *Svobodné slovo*, 45, 1989, č. 280 (28. 11.), s. 3. – (lik). 1989. „Divadelníci v ulicích“. Tamtéž, s. 6.

Večery v divadlech

Již bylo řečeno, setkání v divadlech, kde na jevišti byli kromě divadelních tvůrců pokaždé přítomny osobnosti z jiných oborů veřejného života, se konala v podstatě každého večera, byť v prvních dnech stávky se tak nedělo bez problémů a bez konfliktů s vedoucími funkcionáři divadel.

Můžeme říci, že podobně jako měla již velmi záhy svou dramaturgii každá demonstrace, také u shromáždění v divadlech se postupně ustálilo pevnější dramaturgické i „režijní“ vedení jednotlivých večerů, jež určovala emotivita těchto dní i přirozená potřeba po některých událostech či slovech zklidnit atmosféru v hledišti i na jevišti, anebo naopak nechat emoce doznít. Improvizace politického dialogu se snoubila s promyšlenou a koncepční kreativitou, kdy umělci mimo jiné vystoupili s ukázkou z tvorby některých zakázaných autorů, s citací vztahující se k některému do té chvíle tabuizovanému tématu či jménu a podobně.

Do diskusí o podobě demokracie, kdy se otevírala do té chvíle po desetiletí nepřístupná témata, tak zaznívaly například úryvky z díla Karla Čapka, T. G. Masaryka, Jana Masaryka, Jana Patočky, ale také Jana Amose Komenského; připomínala se jména exilových či samizdatových autorů a zpívaly písně Karla Kryla, Jaroslava Hutky a dalších písničkářů³⁰; své místo měly písně Marty Kubišové – zejména pak *Modlitba pro Martu* z roku 1968.

V rámci takto „komponovaných“ večerních setkání zaujímá specifické místo útvar „scénického časopisu“ *Rozrazil 2/1989 – Občanské fórum*, který se – pod dramaturgickou a režijní taktovkou Petera Scherhaufera, Evy Tálské, Arnošta Goldflama, Josefa Kovalčuka, Břetislava Rychlíka a dalších, s autorskou spoluúčastí souborů DNP a HaDivadla – konal v listopadu a prosinci téměř každého večera v Divadle na provázku.

Na 15. prosinec 1989 byla původně naplánována a připravována premiéra *Rozrazilu 2/1989 – O ekologii*, avšak události předběhly všechna očekávání tvůrců a přiměly je k dramaturgické korekci obsahu „scénického časopisu“. *Rozrazil 2/1989 – Občanské fórum* se tak stal skutečně živým a denně proměňovaným scénickým útvarem, který lavíroval mezi politickou událostí (jinak řečeno naplněním občanské aktivity) a publicistickým divadlem. V průběhu prvních dvou týdnů se jeho struktura (kdy z počátku značně dominovaly diskuse a „porady“ občanů o tom co a jak dál) ustálila a diskusní večer se stal postupně více divadlem: nejprve se divadelníci a hosté usazení na jevišti pozdravili s občany, představili své hosty z řad veřejného života a informovali občany o nejnovějších

30 V brněnských divadlech pravidelně hráli a zpívali Pavel Foltán, Slávek Janoušek, Zdeněk Kluka, Jiří Vondrák, Pavel Váša, Hana a Petr Ulrychovi, Iva Bittová, skupiny Folk-team, Dunaj, Pro pocit jistoty, Bratrstvo, Dentální porucha aj.

událostech, které – více či méně improvizovaně – okomentovali, mnohdy i formou komické „vsuvky“. Od počátku prosince byly pravidelnou součástí každého večera, který v tom okamžiku získával již formu pásma, občanské ankety na aktuální téma. Herci je natáčeli na zvukový záznam během dne v ulicích města, přičemž se ptali náhodně oslovených kolemjdoucích, snažili se přitom oslovit co nejširší spektrum občanů, studenty počínaje a příslušníky Veřejné bezpečnosti konče. Ptali se například, co si myslí o jmenování tzv. Adamcovy vlády, na vedoucí úlohu KSČ v ústavě, na rok 1968, na kandidáty na prezidenta, kdo je Václav Havel atd. Anketa se tak stala mnohdy východiskem diskuse, anebo předělem mezi probíranými aktuálními tématy. Každý večer byl ukončen společným zpěvem československé státní hymny.

Jedním z prvních tematicky koncipovaných večerů byl *Rozrazil 2/1989 – Občanské fórum: O Janu Skácelovi* (nedatováno), jenž byl věnován básníkovi, po roce 1968 proskribovanému, který zemřel 7. 11. 1989. Následovaly večery: *Rozrazil 2/ 1989 – Občanské fórum: O sestavení nové vlády* (4. 12. 1989), *O roce 1968* (5. 12. 1989), *O toleranci a netoleranci* (7. 12. 1989) a *O humoru těchto dní* (8. 12. 1989).

Po ohlášení kandidatury Václava Havla na funkci prezidenta (10. 12. 1989) se dalším tématem večera stala osobnost a tvorba dramatika, disidenta a lídra Občanského fóra, do té doby široké veřejnosti fakticky neznámá. „[...] Josef Kovalčuk přišel s myšlenkou, že v zásadě problém je, že lidé Havla moc neznají. Do té doby asi jednou vystoupil v televizi na nějaké debatě. Byl rozpačitý, koktal, ráčkoval [...] měl nějaký svetr. Teď najednou měl být tento člověk prezidentem.“³¹

Pásmo *Rozrazil 2/1989 – Občanské fórum: O Václavu Havlovi* převážně těžilo z Havlovy dramatické a esejistické tvorby. Ve formě scénického čtení tak herci Vladimír Hauser (jako Ferdinand Vaněk) a Miroslav Donutil (jako Sládek) zahráli větší část *Audience* – v té chvíli patrně nejznámější Havlovy hry. Poté Pavel Zatloukal (jako Tajemník), Ivana Hloužková (jako Tajemnice) a Miroslav Donutil (jako Plzák) část druhého dějství *Zahradní slavnosti*; následovala anketa o kandidatuře Václava Havla, natočená dne 6. prosince, anketa „Kdo je Václav Havel?“, natočená 15. prosince v ulicích Brna aj. Do pásma byla také zařazena například parodie na difamační kampaně i frazeologii komunistických funkcionářů. K večeru patřily situační gagy Martina Havelky a Vladimíra Hausera (Provokátér nikdy nespí!, Nenechte se ukolébat!), předčítání úryvků z vybraných esejů Václava Havla (Stávkovým výborem FF rovněž vytištěné v podobě knihy a rozdávané v divadlech i ulicích města); po několika dnech byla rovněž nazkoušena ukázka z Havlovy „nejnovější“ hry *Asanace* aj. Toto pásmo se hrálo v růz-

31 Rozhovor s Břetislavem Rychlíkem 15. 4. 2008. [MP3] Archiv autorů.

Generální stávka 27. listopadu 1989 – křížovatka Jakubské a Rašínovy ulice, moderují zleva: Břetislav Rychlík – Miroslav Donutil (u mikrofonu) – ?? – Milan Sedláček.

ných obměnách nejen do Havlova zvolení prezidentem ČSSR, ale ještě i několik týdnů poté – to se již však skutečně jednalo o výsostně divadelní útvar.³²

Mezi happeningem a lidovou slavností

Také v Brně se stala pevnou součástí, jinak mnohdy dramatického a vážného revolučního dění, studentská a občanská ostenze. V nejjednodušší a základní rovině se jednalo o ostentativní označení sama sebe: „jsme s vámi – buďte s námi“, trikolorou počínaje, přes dřep jako hlasování, zapálenou svíčku na večerní demonstraci, kterou každý účastník na konci přidal k dalším u morového sloupu (blikající světla stovek a tisíců svící v polotmě byla nositelem nejen estetické působnosti), až po např. visačky s nápisem „Stávkový výbor“ se jménem studenta, které nosili studenti na svých kabátech. Tato specifická forma ostenze, ať již ve formě pouhého upravení zevnějšku, anebo jednání na pomezí happeningu, lidové slavnosti či konceptuálně zaměřeného uměleckého aktu, byla východiskem k rozvíjení „divadelnosti revoluce“. Při jejich vzniku byl přítomen vědomý záměr ukázat, dát najevo náhodně kolemjdoucím a divákům konkrétní postoj, jenž je současně vyjádřením kolektivním.

32 Záznam A. Záboje (JAMU) ze dne 9. 1. 1990 archiv autorů. [DVD]

Specifickou kapitolou je informační a přesvědčovací „kampan“ vedená stávkujícími studenty na ulicích měst, prostřednictvím letáků a plakátů, prohlášení a dokumentů, vylepovaných i rozdáváných denně dobrovolníky, přičemž v prvním týdnu byla zvláštním projevem „plakátová válka“, kdy studenti „soutěžili“ s vládnoucí mocí v tom, kdo dokáže přesvědčivěji a trvaleji zaujmout občany prostřednictvím vylepených letáků a plakátů. Součástí této „kampaně“ bylo ovšem také vylepování obrazových či anekdotických plakátů, s karikaturami známých funkcionářů („jako kůl v plotě“ apod.), nebo recesistické úpravy soch a monumentů ideologické povahy (především Klementa Gottwalda, V. I. Lenina aj. dobových „kultů“).

Spontánní záměrné ostentativní jednání bylo událostem přítomno prakticky stále a od počátku, ať již v častější formě komické a „karnevalové“ (obrácením ustálených a běžných úkonů, postupů, stereotypů), anebo tragické (nesené zpočátku skutečností brutálního zákroku na Národní třídě i faktem čtyřicetiletého totalitního režimu, který měl pro mnohé fatální následky).

Jedním z prvních kolektivních aktů tohoto druhu byl v Brně např. „živý řetěz“, který byl v odpoledních hodinách v neděli 26. listopadu zorganizován v ulicích města „na podporu stávkujících studentů a Občanského fóra“. Několik desítek tisíc občanů vytvořilo mnohakilometrový řetěz, jímž byl propojen střed města s bohunickým vězením, kde byl v té době držen disident Petr Cibulka, jehož v těch hodinách propustili. Výtvarným happeningem, pomalováním plotu před budovou fakulty na Poříčí, zahájili studenti architektury VUT stávku, podobně, také mj. prostřednictvím několika „komiksových výjevů“ pomalovali studenti výtvarné výchovy pedagogické fakulty železnou ohradu kolem staveniště před budovou fakulty aj.

V happening s desítkami lidových Mikulášů, čertů a andělů se proměnilo setkání studentů s občany na Zelném trhu 6. prosince, při němž promluvil s balkónu divadla Reduta mj. herec Bolek Polívka, převlečený za Mikuláše, který se vrátil z pracovní stáže v Itálii.

Studentskými happeningy byly mnohdy demonstrace a „blokáda“ před tzv. bílými domy (budova Jm KNV na Veveří, dnešní dětská poliklinika a budova KV KSČ na tř. Obránců míru, dnes Údolní – Kancelář veřejného ochránce práv), poté co z budov těchto orgánů státní a stranické správy byly na počátku prosince odvázeny archiválie. Například v pátek 8. prosince dovedla dlouhý lampionový průvod před budovu KNV živá koza „hrdě manifestující svůj postoj přímo na vlastním těle“,³³ nesené byly cedule s nápisem *Pomůžeme vám stěhovat* apod.

Výtvarnou performanci patrně nejrozsáhlejšího charakteru připravili v sobotu 9. prosince pro brněnskou veřejnost výtvarní umělci a hudebníci, žijící v Kamenné kolonii, k příležitosti devátého výročí smrti Johna Lennona (vzpo-

33 Viz *Brněnský Večerník* 20, 1989, č. 243 (11. 12.), s. 1 – foto.

mínkové akce byly předtím režimem tvrdě potlačovány). Z dobového tisku se dozvídáme: „V sobotu večer patřila lennonovské památce Kamenná kolonie na Starém Brně. Členové Divadla na provázku zde připravili nevidaný happening, kterým žila opravdu celá ‚Kamenka‘. Dveře většiny domků byly otevřené, z oken se podával horký čaj, otevřeno měli i v místních potravinách. Málokde k sobě mají lidé tak blízko jako v těchto úzkých uličkách osvětlených lampióny, na sklonku roku, jehož důležitost snad dnes nedovedeme ani docenit. Tři pódia patřila kulturním akcím – jedno písničkářům, druhé rockerům a třetí, ortenovské, pořádajícímu Provázku. Jinak se hrály Lennonovy písničky téměř všude. K závěrečnému démonickému ohňostroji zněla jedna z jeho nejslavnějších – *Give Peace a Chance*.“ (Tlach, 1989:3)

Konečně významnou příležitostí pro happeningy či alespoň recesistické akce pro pobavení sebe i kolemjdoucích se stala již výše zmíněná kandidatura Václava Havla na prezidenta ČSSR. Ať již to byly různé ohlášené kandidatury samotných studentů, kteří tímto poukazovali – z jejich pohledu – na nesmyslnost a nemístnost některých ohlášených kandidatur (např. Čestmíra Císaře, Alexandra Dubčeka a dalších postav roku 1968), anebo teatrální formy sbírek podpisů pro podporu kandidatury V. Havla. Jedním z nich byl např. happening posluchačů lékařské fakulty na rohu České a Veselé ulice v prosinci 1989, kteří přinesli gramofon, na němž pouštěli *Mou vlast*, oblečení ve společenském oděvu na způsob „vzdělaných amerických chlapců.“³⁴ V předvečer volby prezidenta ve Federálním shromáždění se konala na náměstí Svobody nejen obligátní demonstrace, ale předcházela jí řada akcí recesistického a kulturního charakteru tak zvaného „Dne naruby“, které byly v Brně vyvrcholením Havlovy kandidatury organizované studenty a Občanským fórem.

Sám prezident pak navštívil Brno 15. ledna 1990. Setkání s občany se uskutečnilo na náměstí Svobody, jak ve středu 23. listopadu na téže místě slíbil Brňanům Petr Oslzlý, manifestaci uváděl František Derfler. V závěru opět zazněla československá státní hymna, kterou zpívali také herci Divadla na provázku a HaDivadla. I tenkrát znělo náměstím Svobody jednotné volání „Brno zdraví Prahu!“.

34 Rozhovor se Zdenkou Rusínovou 19. 11. 2008. [MP3] Archiv autorů.

Literatura:

- ASH, Timothy Garton. 1990. „Eastern Europe: The Year of Truth“. *The New York Review*, Feb. 15, s. 17–22.
- GOFFMAN, Erving. 1999. *Všichni hraje-me divadlo*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999.
- HORÁČEK, Michal. 1990. *Jak pukaly ledy*. Praha: Ex libris, 1990.
- HVÍŽDALA, Karel. 1990. „Výslech revolucionářů z listopadu 1989“. *Bestseller 1*. Praha: Artservis, 1990.
- KENNEY, Padraik. 2005. *Karneval revoluce*. Praha: BB Art, 2005.

- KÓNIGSMARK, Václav. 1990. „Jaké bude divadlo zde a nyní?“ *Scéna* 15, 1990, č. 2, s. 11.
- KREJČÍ, Oskar. 1991. *Proč to prasklo*. Praha: Trio, 1991.
- MĚCHÝŘ, Jan. 1999. *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřce-ěné něžné revoluci a jejich osudech 1989 – 1992*. Praha: Český spisovatel, 1999.
- MOŽNÝ, Ivo. 1991. *Proč tak snadno*. Praha: Slon, 1991.
- NAEGELE, Julian. 1995. „17. listopad“. *Nová Přítomnost*, č. 11, s. 4–7. Praha: Nadace M. J. Stránského, 1995.
- OSOLSOBĚ, Ivo. 1997. „Role divadla v sametové revoluci“. *Divadelní revue*, č. 1/1997, s. 78n.
- OSOLSOBĚ, Ivo. 2002. „Ostenze aneb Zpráva o komunikačních reformách na ostrově Balnibarbi“. *Ostenze, hra, jazyk – Sémiotické studie*. Brno: Host, 2002.
- OSLZLÝ, Petr. 1990. „Revoluce českých divadel – divadelnost české revoluce“. *Revue otevřené kultury* 1, č. 3, s. 17–23. Brno: Společnost Jana Skácela, 1990.
- OSLZLÝ, Petr. 1995. „Divadlo ve svatém kruhu?“ *Proglas* 6, č. 1, s. 26–28. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1995.
- OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav. 1999. *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- OTÁHAL, Milan. 2002. *Normalizace 1969 – 1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Sešity ÚSD, 2002, sv. 36, s. 79–85.
- OTÁHAL, Milan. 2003. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968 – 1989*. Praha: Dokořan, 2003.
- SLÁDEK, Zdeněk. 1991. „Revolution oder Umsturz?“ *Revolution und Rekonstruktion*. Berlin, 1991, s. 40–42.
- SUK, Jiří. 2003. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor, 2003.
- TŮMA, Oldřich. 1994. *Zitra zase tady!* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.
- TŮMA, Oldřich. 1998. „Listopad 1989 po letech. Interpretační schémata konce komunistického režimu v Československu“. *Historické studie – K sedmdesátinám Milana Otáhal*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.
- VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, . 2005. *Vítězové? Poražení? II. Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor, 2005.

Použité prameny (chronologicky):

- (fil). 1989. „Ozvučeno!“ *Mladá fronta* 45, 1989, č. 276 (23. 11.), s. 2.
- (ga, in, jih, luk, jt, raj). 1989. „K situaci v našem městě“. *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 231 (23. 11.), s. 1–2.
1989. „Rozhodný nesouhlas“. *Svobodné slovo*, List Československé strany socialistické, kraj. vydání Brno, 45, 1989, č. 276 (23. 11.), s. 4.
- Tvrzník, Jiří. 1989. „Srdcem a rozumem“. *Mladá fronta*, 45, 1989, č. 276 (23. 11.), s. 7.
- (ga, in, jih, luk). 1989. „Brněnských 24 hodin“. *Brněnský Večerník* 20, 1989, č. 232 (24. 11.), s. 2.
1989. „Z jednání rady KNV“. *Rovnost*, Deník Jihomoravského krajského výboru KSČ, 104, 1989, č. 275 (22. 11.), s. 1.
- (fil). 1989. „Jiřina s růžemi“. *Mladá fronta*, kraj. vydání Brno, 45, 1989, č. 278 (25. 11.), s. 7.
- (lav). 1989. „Primátor mezi demonstranty“. *Svobodné slovo*, 45, 1989, č. 278 (25. 11.), s. 4.
- (mej) 1989. „Co je nejdůležitější?“ *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 233 (27. 11.), s. 3.
- (ga, jt, oš). 1989. „K událostem v našem městě“. *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 233 (27. 11.), s. 2.

- (jt). 1989. „Jednání stávkového výboru“. *Brněnský Večerník*, 20, 1989, č. 233 (27. 11.), s. 1.
- (mv, jar, han, lav, aha). 1989. „Brno na pochodu“. *Svobodné slovo*, 45, 1989, č. 280 (28. 11.), s. 3.
- (lík). 1089. „Divadelníci v ulicích“. *Svobodné slovo* 45, 1989, č. 280 (28. 11.), s. 6.
- Teš, Jiří. 1989. „Denně desítky premiér“. *Svobodné slovo*, kraj. vydání Brno, 45, 1989, č. 282 (30. 11.), s. 5.
- Brněnský Večerník* 20, 1989, č. 243 (11. 12.), s. 1 – foto.
- Tlach, Jiří. 1989. „Lennonovská vzpomínka“. *Brněnský Večerník* 20, 1989, č. 244 (12. 12.), s. 3.

Příloha č. 1 / Jiřina s růžemi

Byl čtvrteční večer a nad dlažbou brněnského náměstí Svobody se vznášelo mohutné: „Jiřina, Jiřina!“ Herečka Jiřina Jirásková vysvětlovala desetitisícům současné dny a hodiny, poděkovala i brněnským dělníkům, že pochopili. Během jejich slov podávaly desítky rukou na malou tribunu růže a květiny. Patřily té, které na 60 tisíc lidí nakonec vyjádřilo sympatie, když se náměstím neslo skandované Děkujeme, děkujeme. Paní Jirásková odcházela. A okamžitě se také udělala mezi demonstranty malá ulička, studenti a dělníci začali tleskat. Podařilo se mi prodrat mezi sevřenými řadami. J. Jirásková: „Říkají o nás, že se pořád řídíme spíš emocemi. Ne, tady jde o zdravý rozum! Už nikdy nesmí nikdo vzít na spořádané a kulturní lidi obušky!“

(fil). 1989. Jiřina s růžemi. In *Mladá fronta* 45, 1989, kraj. vydání Brno, č. 278, 25. 11., s. 7.

Příloha č. 2 / Denně desítky premiér

Už osmnáctý rok píšu divadelní kritiky pro brněnské *Svobodné slovo*. Za tu dobu jsem recenzoval stovky nejruznějších premiér – od vynikajících přes více či méně úspěšné až po ty zcela nezdaře-

né. V poslední době však vidím kolem sebe denně desítky jiných premiér, které mě jako divadelního kritika fascinují svou otevřeností, spontánností a především opravdovostí. Jsou to vystoupení řady herců, kteří se tak masově připojili k občanské iniciativě a potvrdili tak, že jsou vždy jednou z nejprogresivnějších složek společnosti. Vidím v tom současně projev skutečnosti, ve kterou neúnavně od svých kritických počátků věřím: divadlo znovu a znovu dokazuje, že má – přes různá skeptická tvrzení – schopnost se neustále obrozovat, přinášet nové myšlenky a podněty. Má k tomu mocné zbraně – možnost navázat přímý kontakt s diváky i tisíciletou magii divadelních sálů. A ještě něco: vystoupení herců potvrzují další „věčnou“ pravdu – životní postoj musí být kladný, jen tak máme všichni šanci přežít. A to nejen v této době.

Teš, Jiří. 1989. Denně desítky premiér. In *Svobodné slovo*, kraj. vydání Brno, 45, 1989, č. 282, 30. 11., s. 5.

Bc. Gabriela Hájková (1985) absolvovala obory historie a teorie a dějiny divadla na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (Bc. 2009). V současné době studuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a působí v neziskovém sektoru. Přípravuje studii do slovenského projektu *Deti revolúcie* a podílí se na československém projektu *Revoluční „street art“* v roce 1989.

Fotografie poskytl archiv Národního divadla Brno.

Mgr. Libor Vodička, PhD. (1970) – absolvoval obor teatrologie na FF MU v Brně (Mgr.1998; Ph.D. 2005). Působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR a v Kabinetu divadelních studií při Semináři estetiky FF MU, externě vyučuje na FAMU, FF UP Olomouc a FF UK. Autorská spolupráce: *Dějiny české literatury 1945–1989* (Academia 2007–8), *V souřadnicích volnosti – Česká literatura devadesátých let XX. století v interpretacích* (Academia 2008) aj. Publikuje v *Divadelní revui*, *Svět a divadlo*, *Literární noviny*, *A2* a v dalších odborných časopisech.

Summary

Gabriela Hájková – Libor Vodička

Brno is Greeting Prague!

“Velvet Revolution” in Brno from the Perspective of Theatre Studies

In their study, the authors discuss the issue of contemporary history not from the perspective of political science, general his-

toriography or sociology but they observe the role and position of theatres and theatre artists during the student demonstrations in Brno in November and December 1989. Their text is, above all, an attempt to reconstruct these events, relying on various sources (documents, newspaper articles), participants’ testimonies (so-called “oral history”) and audio-visual documents (recordings of demonstrations, public discussions in theatres, publicistic theatre – Theatre On a String and HaDivadlo in Brno).

The authors also observe distinctive elements of “ostension” and theatricality as social-aesthetic phenomenon which accompanied, and in certain moments notably eased, the political drama itself (elements of carnival, happenings, “street theatre”). They are also concerned with the part which directly intensified collective experience and defined the atmosphere in the society (elements of the “ostension” as means of intended and unconscious collective identification, elements of ritual and catharsis).